

Илија Милчин

РИСТО КРЛЕ - ВРЕМЕ, НАСТАНИ, ЛУЃЕ

Летото 1938 година бев во Студентската колонија во Охрид. Тукушто ја бев завршил првата година на Правниот факултет во Белград. Колонијата беше организирана од таканаречениот Летовалиштен сојуз, паралелна организација со Феријалниот сојуз на Југославија, кој имаше режиска управа. Идејата да се формира Летовалиштен сојуз за студенти и гимназисти со раководство од студенти - антифашисти се роди во круговите на левите младинци, а душа на колонијата во Охрид беше Кузман Јосифовски и уште двајца наши другари, што загинаа во Народно - ослободителната антифашистичка војна: Раде Вилотијевиќ и Стеван Лакај. Сите тројца за нивните револуционерни подвизи ја добија заслужената чест на Народни херои. Легален раководител на колонијата беше Александар Христов. Тогаш беше редовна практика сите оние, кои на еден или друг начин, земаа учество во револуционерните акции, да бидат упатувани на работа и во оние здруженија, институции, организации и спортски клубови кои имаа форма на легални друштва. Токму таква беше структурата и на Охридската студентска легална колонија во која бевме голем број македонски гимназисти и студенти, но и мнозина наши другари од другите простори на тогашна Југославија со кои заедно дејствувавме за постигнување на вистински демократски систем на власт во кралска Југославија, кој нам, на Македонците, би ни овозможил и борба за конечно ослободување. Колонијата остана да егзистира секое лето се до 1940 година, кога на 2 август Мирче Ацев го поведе целиот состав на учесниците од плоштадот пред училиштето „Свети Климент“, во чијашто зграда беа нашите спални, низ целиот град Охрид со пароли и песни во слава на Илинденското востание. Со таа демонстрација и со апсењето на Мирчета Ацев и на уште неколку наши другари практично заврши постоењето на прочуената Студентска колонија од која излегоа многубројни кадри за нашето ослободително дело.

Токму во тоа лето 1938 година Кузман Јосифовски беше договорил со нашиот другар Владо Малески од Струга, кој тогаш беше уште незавршен гимназист, средба со Ристо Крле. Така, едно попладне сите ние од Колонијата отидовме во Струга за да се видиме со Крле за кого веќе знаевме дека има напишано драма, која се игра во тогашното Народно позориште во

Скопје. Веста за тоа дека еден чевлар напишал пиеса која со своите квалитети си изборила место да биде прикажана и играна во театарот во Скопје одекна, преку белградскиот весник „Политика“, како сензација. И сите ние бевме горди што имаме писател, речиси сосема самоук, кој напишал драмско дело, со такви квалитети, и литерарни и сценски, и тоа на својот роден, мајчин македонски јазик. Сретнавме пред себеси необично скромен човек кој не беше воопшто опфатен ни со трошка фалбадиско гордеење поради тоа што негов текст се прикажува на сцената во Скопје. Ако сега се прашам зошто Кузман ја организира таа средба на млада македонска интелигенција со наш писател, - одговорот е сам по себеси јасен. Кузман беше исклучителна револуционерна, богато обдарена личност која борбата за нашето ослободување ја гледаше комплексно: никако не само како тајна партиска борба, само класно обоена акција која се грижи исклучиво за правата на работничката класа, туку ги имаше сите визии на блиската иднина која, како резултат и на тогашната револуционерна акција и особено на вооружената борба во текот на НОАВМ, требаше да доведе до национално ослободување. Подоцна по ослободувањето, Крле ми го покажа писмото што тој го зачувал, а сум му го испратил јас од Прилеп, на 23 февруари 1939 година, со кое му барам одобрување за да ја прикажеме неговата пиеса „Парите се отепвачка“. Сметам дека ќе биде интересно да приведам неколку реченици од писмото за да се види дека ние, младите гимназисти, работници и студенти сме се труделе уште тогаш да комуницираме меѓу себе на својот мајчин македонски јазик. Од друга страна, неизбежната дијалектна форма, при отсуство на изрази за речиси сите апстракти и поими, многу јасно ќе ја означи развојната патека на нашиов јазик на кој денес се пишува поезија, што е, без никаква лажна скромност, на европско ниво, како и литературата во сите други жанрови и далеку го натфрлува очевидниот факт дека е тоа значајна литература, родена во пазувите на еден бројно мал народ. Еве само неколку делови од писмото:

„Драги госп. Крлевиќ, (се разбира, тогаш презимињата ни ги формираше тогашната туѓа власт, па и јас се викав и се потпишав на писмото како Милчиновиќ, иако и денес ја чувам поштенската картичка, испратена до дедо ми уште во 1909 година до Ицо Милчин, (Турците, се разбира, сосема не ги интересирало какви презимиња

имаме). Ќе ви биди сигурно тешко да се сетите кој ви пишува, затоа треба одма да Ве потсетам, да би можеле барем од околу да знаете... Летоска во крајот на месец јули дојде на излет во Струга една група студенти од студентското летовалиште во Охрид. Таја група студенти, во која беше голем број од нашите места, нарочно се интересуваше да Ве посети Вас лично и г. Филипа Кавајац, учителот и да поразговара со Вас, за Вашата драма „Парите се отепвачка“, и за Вашите намери во книжевноста. Еден од тије студенти, поштоаоци на Вашето книжевно дело, бев и јас. Не је потребно да баш се сетите на мене лично, главно је да знајте во која прилика сум имал чест да Ве упознам, а то ќе биди, се надеам, доволно за да ја исполните мојата молба... Речта ми је за Вашата драма „Парите се отепвачка“... Меѓу другите комади (го спомнувам, тука нашиот тогашен театар и неговиот репертоар) ланската година беше спремен и комадо на Антонија Пановиќ „Печалбари“ и није имавме прилика да видиме да најарно врват и материјално, и морално оние комади што се на нашиов јазик, зато што публиката наша потпуно ги схвата и ги следа со голема радост и задоволство. Зато управата.. реши да Ви упуту, преку мене, молба да ни омогуќите да ја спреми и изведи во Прилеп Вашата драма „Парите се отепвачка“... Ќе го чекаме Вашијо одговор со големи нади да ќе не помогните за кое ќе Ви бидиме многу благодарни, примете многу поздрави од прилепските студенти. Ве поштува Илија Милчиновиќ, студент права. П.С... Го замолив Владимир Малевиќ, гимназистот од Струга, кој учи во Битола... да Ви ја испоручи нашата молба. Можи тој веќе да ви кажал за то...“

Писмово е очевиден доказ дека грижата за пројави на култура на наш јазик била широко распространета. Поврзаноста на имињата кои ги среќаваме во овие предвоени години и самиот факт што Крле го зачувал ова писмо се една од индикациите за активностите на секој сегмент од нашиот тогашен живот, кој бил насочен кон конечното наше ослободување. Меѓу другото, факт е и дека во охридската Колонија престојуваше и активно учествуваше во сите нејзини активности и нашиот претседател К. Глигоров, што би било и денес интересно за историографијата на нашето ослободително движење и какви книги се збираа и се читаа во тогашната наша Студентска колонија. Имам некоја мала надеж дека списокот на книгите од 1938 година се наоѓа некаде во моите несредени архиви, па ќе го оставам во библиотеката на МАНУ.

Веќе во 1934 година, Кузман Јосифовски интензивно настојуваше да ги преземеме во Битолската гимназија раководствата на сите ученички дружини, а пред се на литературната „Свети Кирил и Методиј“! Додека тој матурира во 1935 година, таа задача бевме ја реализирале само во еден дел на ученичките друштва, но борбата меѓу антифашистички ориентираните Македонци и учениците, режимски приврзаници, особено на фашистот Димитрије Њотиќ продолжи и, најпосле, есента 1936 година и литературната дружина ја презедовме во свои раце за да биде Битолската гимназија се до ослободувањето расадник на револуционерни, младински кадри. Самиот факт дека од некогашните ученици на гимназијата излегоа седум наши народни херои го потврдува тој очевиден, но денес делумно заборавен факт. Антифашистичката групација на македонските гимназисти и други средношколци се воспитуваше од списанијата „Стожер“, што го издаваше Јован Поповиќ, „Данас“, што го уредуваше Мирослав Крлежа и Милан Богдановиќ, од 1934 година во Белград, од збирката есеи на Крлежа „Европа данас“, од „Наша стварност“ (уредник -Александар Вучо) и „Уметност и критика“, кои излегуваа две-три години непосредно пред војната. За нас е особено значајно да одбележиме дека во фактичкото уредување на обете последни списанија видливо место имаше нашиот Кочо Рацин. Тој во тоа време живееше речиси полулегално. Спиеше во претсобијето од станот на Александар Вучо, а за жал и за наша срамота, поради едно глупаво недоразбирање беше и под партиски бојкот од КЦ кој му беше изречен не многу подоцна од појавувањето на неговата збирка песни „Бели мутри“ на македонски јазик, отпечатена во Самобор (близу до Загреб) и илегално пренесувана, во куфери, во Македонија. Во оние години, кога македонските ученици и студенти беа останале речиси без никаква наша културана пројава, одеднаш, некаде во 1933 година, видовме отпечатена статија во Загребското списание „Култура“, уредувана од Стеван Галогача, за филозофијата на Хегел, напишана од Кочо Рацин. И како што чевларот Крле напиша, една по друга, три драми на македонски: освен „Парите се отепвачка“ уште и „Антица“ и „Милион маченици“, така Рацин, грнчар од Велес, и без дури гимназиско образование, покажува познавање на филозофијата на еден Хегел, за кој и ние, ученици од вишите класови на гимназија, одвај знаевме по нешто, а најчесто тоа дека наводно Карл Маркс ја свртел Хегеловата

дијалектика да не стои на глава, туку ја поставил на нозе. И одеднаш ние, средношколци Македонци, воспитувани на лажно-аристократските стихови на Јован Дучиќ, станавме богати по дух со делото на нашиот Коста Солев, грнчарот кој го зеде своето уметничко име Рацин, според името на неговата прва вљубеност, велешката мома Раца. Рацин, делегатот на конгресот на КМ во Дрезден, неколкугодишниот робијаш во Сремска Митровица, ги досега врвовите на темелни знаења од историја, филозофија и јазик, кои му овозможува да создаде поезија, која без никакво сомнение е темел на современиот македонски поетски израз. Дури по појавата на Рацин македонските средношколци и студенти почнаа да ја запознаваат историјата на својот народ читајќи, на француски, дела од странски историчари и лингвисти, како што беше големото откритие за Царот Самоил од историчарот Шлихтерше. Треба чесно да се признаат и становиштата од тогашните српски интелектуалци, дури и надвор од антифашистичките средини, каков што беше историчарот Ловчевиќ, кој во својот учебник по историја на Средниот век го обележуваше царството на Самоил како: словенско - македонско, додека нашиот професорот по француски јазик во Битолската гимназија и истакнат член на Ротари клубот не спасуваше нас, гимназистите Македонци, кога професори, родени Македонци, не запишуваа во дневниците и предлагаа да бидеме исклучени од гимназијата затоа што на своите другари им шепнувавме македонски што треба да одговорат по математика, откога ќе ја изведеа математичката операција на таблата правилно, а збунети, не умејат да ја покажат формула. Денес, веројатно, за млад македонски гимназист е бездруго и неверојатно дека само за шепнато од задната клупа: „формулата ти е во ѓошо, Перо“, шепнувачот е запишан од професорот Македонец со предлог да биде исклучен од гимназијата, зашто зборува на час на „цигански говор“. Куриозитет на случката е што тој Македонец, очевидно поврзан со режимската српска полиција, отиде во 1941 во Бугарија и никогаш повеќе не се врати дома, во Штип, зашто имаше извалкан образ и од едната, и од другата туѓинска власт.

Е, токму во такво време, по појавата на Рацина, дојдоа пиесите на Ристо Крле, а пред него беше отпечатена и драмата на Антон Панов „Печалбарите“, во издание на Српската кралска академија (1937 година). Панов тогаш уште

не го познаваше добро она што подоцна стана норма на македонскиот литературен јазик. „Печалбарите“ беа напишани на мешан дијалект од разни македонски, кои до една кичевско - гостиварска варијанта, ги доведе тогашниот драматург на Скопското позориште, Слободан Јовановиќ, кој по потекло беше Македонец од мавровскиот крај. Токму во таа говорна верзија беа изведени „Печалбарите“ на скопската сцена; а уште во 1928 година една комедија „Ленче Кумановче“ од Васил Иљоски е за сосема кратко време, прикажувана на кумановски дијалект. Меѓутоа, режимската управа на театарот, откако го видела широкиот одзив на претставата кај публиката, поради самиот факт што е играна на еден македонски дијалект, ја сметнува претставата од понатамошно прикажување. И додека Рацин, под разни псевдоними објавува песни и прозни состави во разни списанија, меѓу кои бездруго треба да го спомнеме и „Луч“ (факел) во кој се јавуваат Македонци со разни политички убедувања, од крајно леви до крајно десни и главно, пишуваат на српски, (меѓутоа мнозина, особено во белетристички прилози, и на македонски познати се во „Луч“ и песни од Кузмана Јосифовски, од Асена Тодоров и други, потпишани со различни имиња), па понатаму и во весници, седмични и месечни, со обработена социјална проблематика до многубројните критички и оригинални состави потпишани со псевдоними во „Уметност и критика“ и „Наша стварност“. Тогаш се случува и појавата на Ристо Крле. Што е она што многу специфично го обележи тој настан? За разлика од Панов, Крле извонредно добро ја познаваше својата охридско - струшка варијанта на нашиов јазик. Така ниту управникот на скопското позориште Велимир Живојиновиќ-Масука, ниту драматургот Слободан Јовановиќ немале никаква потреба да интервенираат јазично, па ни драматуршки во пиесите на Крлета. И пиесите на Васиља Иљоски немаат потреба од интервенција, откако тогашната управа на Скопското позориште, сакајќи да има повеќе публика, решила да ги отвори вратите на својата сцена и за дела напишани на македонски јазик. Одзивот на публиката бил неверојатно широк. Мнозина ги гледале претставите повеќе пати и чувството за комуникација со театарот, главно, го искажувале преку следењето на претставите, реализирани врз база на драмските дела на Ристо Крле, Васил Иљоски „Нагазил човек“ или „Чорбаџи Теодос“ и „Бегалка“. Куриозитет на тие реализирања на македонските драмски дела е што тогашниот ансамбл

многу коректно го говорел својот текст на сцената, а особено оригиналните македонски песни. Веќе во тоа последно време, пред војната, во тие претстави, во поголеми ролји, учествуваат и нашите актери Тодор Николовски и Петре Прличко. Но и носителите на главните ролји: Пера Јовановиќ, Слободан Никачевиќ, брачната двојка Џимиќ, Јосиф Живка и други многу совесно ги играа своите улоги на наш јазик. Дури првенецот на Скопското српско позориште Пера Јовановиќ остана со жена му, исто така актерка, Ружица Радосавлевиќ за сето време на војната во Скопје. За време на нивниот престој во Скопје, тогашниот директор на Бугарскиот театар, Стоил Стоилов, се разбира, не бил во можност да ги вработи во Театарот, но затоа ги помагал материјално и ги заштитувал, како што му помогнал да живее во Скопје за време на војната и на актерот Пера, искрен пријател на нашиот народ, се до трагичниот ден за него, 13 ноември 1944 година кога германските нацисти сверски го застрелале на самиот Камен мост, заедно со шеснаесет други скопски жители, насила извлечени од куќите околу мостот за одмазда што морале да бегаат пред ослободувачките единици на нашата Македонска војска. Впрочем, ќе треба да се сметнат клеветите против Стоил Стоилов, дека божем бил фашистички ориентиран, зашто јас со мирна совест тврдам дека се лаги. Иако лично не сум го познавал, се уверив што бил тој како човек, каков карактер, кога најдов дел од неуништената архива на бугарскиот театар со писма кои очевидно покажуваа како спасувал наши луѓе од логорите Чучулигово и други, а меѓу нив и братот на Димитар Костаров (Тодор Костаров), и нашиот знаменит сценограф Василие-Поповиќ-Џицо (кому неофицијално му давал хонорарна работа за да преживее како впрочем и на други). Ако временски фатам можност да напишам мој став за тој исклучок меѓу бугарските фашистички окупатори, ќе приведам уште и лични сведочења, што повеќе пати ги слушав од незаборавниот наш сликар и карикатурист Василие Поповиќ.

Меѓутоа, ние денес треба да го поставиме, во прв ред, прашањето зошто „Антица“ од Ристо Крле е прв пат изведена во Македонскиот народен театар дури во мај 1964 година. При тоа треба да одбележиме дека Крле извесно време по ослободувањето беше и на служба во МНТ како шеф на сметководството. Меѓутоа, него го красеше извонредна човечка скромност.

Никогаш тој, на ниеден човек од раководството на МНТ не ни постави прашање зошто не поставуваме на сцената ни една од трите негови пиеси, што се играни уште пред војната. Зошто не се играни во бугарскиот театар во Скопје е сосема јасно. Нему тогаш му предложиле да бидат преведени пиесите на бугарски јазик, но Крле, го со не многу зборови, но решително откажал да се согласи со тоа. Никаква друга пречка немало тогаш, зашто кога Антон Панов дал согласност „Печалбарите“ да се преведат на бугарски и така да се играат, нема никакво сомнение дека и сите три пиеси на Ристо Крле би биле играни, доколку одобрил да се преведат на бугарски. Зошто Панов се согласил, се разбира дека јас не можам да знам. Меѓутоа, познавајќи го поблиску карактерот и сфаќањата театарски и литературни на Ристо Крле, неговата постапка ми е сосема разбирлива. Тогашниот бугарски театар од Скопје гостуваше и во Софија, во народниот театар со претставата на Пановите „Печалбари“. Се разбира на бугарски јазик. Токму затоа раководството на нашето ослободително движење ме задолжи, веднаш по тоа гостување да собирам аматерски ансамбл од наши студенти и неколку работници, и во Софија да организирам претстава во која, меѓу другата програма, ги изрежирав трите последни слики од „Печалбарите“, кои ги игравме на јазик изедначено врз основа на прилепско-велешкиот народен говор, на кој го транспонирав она што беше измешано во локалните говори, отпечатени во предвоената книга на Панов. За дефинитивниот облик на јазикот на тие три последни сцени од „Печалбарите“ се консултирав подробно со Блажета Конески, кој даде и воведен збор на претставата. Ја прикажавме во салата на „КООП“, во центарот на Софија, на улицата Раковски. Меѓу другите гости беше присутен и ректорот на Софискиот универзитет, професорот Кацаров, а во печатот, во релативно полибералниот дневен весник „Зарја“, беше одбележано дека нашата претстава дишела „со самобитен македонски дух“.

За сето време до мај 1964 година, „Антица“ и другите две пиеси на Ристо Крле се играа во многу театри во внатрешноста. А мене ми прави посебна чест и задоволство што прва пиеса, што ја ставив на репертоар на сцената од МНТ, во пролетта 1964 година кога по прелог на Ј. Бошковски ме определија за в.д. директор на Драмата, откако десет актери, по претходен договор, склучен скришум од раководството на МНТ, преминаа во Драмскиот театар,

беше токму „Антица“, којашто остана да се игра повеќе сезони. Најпосле, Ристо Крле го доживеа и тој ден, и централната македонска сцена да го оддолжи својот долг спрема еден од неколцината значајни македонски драмски автори. Мислам дека можам да бидам задоволен и со другиот број домашни пиеси, кои ги внесов во нашиот репертоар во текот на неполни четири години, до мај 1968 година, кога поднесов оставка на директорската функција, иако веќе бев редовно избран за директор. А морав да се откажам од раководна функција во Драмата, зашто тоа ме оддалечи од непосредната работа на сцената како актер и режисер, што секогаш беше моја основна театарска вокација. Во текот на вршењето на таа должност и без да сакам, без моја волја доаѓав не ретко во судир со другите медиуми, надвор од МНТ: радиото, телевизијата и особено, со филмот. Меѓутоа не можам да не бидам задоволен, што по „Антица“ бев ги ставил и обновата, всушност новата премиера на „Македонска крвава свадба“, понатаму прайзведбата на „Градскиот саат“ на Коле Чашуле, „Матурска вечер“ од Томе Арсовски и „Вител“ од Коле Чашуле. За „Антица“ бев го помолил Петрета Прличка да ја режира и тој вложи се што можеше за лиричната, медијалјонска творба на Ристо Крле да заживее на театарските штици на МНТ во целосниот свој шарм и драмска сила. Се секавам и денес со каква радост, макар и скржаво покажувана, Крле го пречека тој свој театарски празник. Не помина многу време и својата реализација во МНТ ја доживеаја и другите две негови пиеси: „Парите се отепвачка“ и „Милион маченици“.

Во што се состоеше онаа основна вредност на драмските дела на Ристо Крле? Пред се во неговиот жив, природен, јазично чист дијалог со прекрасна македонска лексика и органски чувствуван од авторот, а никако не вештачки изучувана и наложувана синтакса, без никакви странични влијанија од блиските јазици. Крле секогаш знаеше и умееше да одбере жив проблем и на соодветно ниво да го обработи. Се разбира дека тој и не можеше, ни временски, ни никако поинаку да знае дека Албер Ками, многу подоцна, ќе го третира во својата пиеса „Недоразбирање“ истиот трагичен мотив, што Крле далеку пред него го антиципира во „Парите се отепвачка“. Тој притоа органски чувствуваше дека проблемот на материјалната состојба, прашањето на основна или и нешто подобра животна егзистенција е

судбински врзана за човекот и за неговите блиски. Токму затоа Крле така длабоко интимно ја почувствува и трагедијата на пропаѓањето на цел еден слој од нашите занаетчии, чевларите, кога се појави напливот на индустриски произведени чевли од Чешката фабрика „Бата“, пласирани на нашиов пазар преку продавниците, отворени речиси во сите градови на Македонија. И самиот наслов „Милион маченици“ есенцијално ја индицира жестоката судба на многубројните наши чевлари, кои го изгубија својот леб, престанаа да прават нови чевли и се претворија во илјадници чевларски крпачи за поправка. Сите оние од нашиов, театарски занает, кои ги познававме делата на Ристо Крле, практично го учевме својот сценски јазик од неизвештачената македонска лексика и синтакса негова. Спомнувајќи си за овој момент од нашата комуникација со драмското дело на Ристо Крле, а далеку пред тоа и со пиесите на стариот наш, незаборавен Војдан, не можам со не мала мерка на горчливост да го заобиколам тажниот момент на заборување на јазичните белези на нивните пиеси, што беше впрочем и карактеристика и за творбите на Васил Иљоски, од страна на нашите млади, даровите драматурзи. Тие како да не сакаат да знаат дека македонскиот театар и драматургија секогаш биле дел од нашата многудецениска борба за национално искажување на културен план.

На крајот сакам да ја искажам и мојата длабока благодарност на Ристо Крле за неговите повеќекратни обиди и настојувања да ми помогне во еден тежок период на мојот живот и работа во Македонскиот театар. Беше тоа во далечната 1950 и 1951 година. Денес не знам со стопостотна сигурност поради што бев попаднал во еден период, кога бев ставен, така да се каже, под лупа од гледиште на мојата политичка подобност. Беше тоа, неколку години порано, време кога дури и за намери да гостуваат во МНТ како режисери: Бранко Гавела и Бојан Ступица. Следуваа испитувања на политичка подобност. На тоа следува поплака од натре, од самиот театар, до Агитпропот и до ЦК дека со евентуалното гостување на Гавела и Ступица би се нарушила специфичната физиономија и сценскиот посебен стил на нашиов театар и поради тоа било неопходно такви гостувања да се попречат. Беше тоа и време кога ми се овозможуваше да режирам само по една претстава годишно, како со аптекарска доза, кога тешко се ангажираа помлади луѓе, со завршена театарска академија и им се поставуваше како

услов да бидат најмалку една година асистенти, иако доаѓаа со дипломи на завршени студии по режија. Најмалку пак имаа можност луѓе од самиот актерски состав на нашиов театар да добијат шанса да се зафатат со режија, освен двајцата наши најстари колеги, кои обично добиваа за задача поставување на македонски битов текст. Не можеше тогаш, па ни денес да се откаже дека ние долги години по ослободувањето имавме еден игнорирачки однос спрема домашната драматургија. Случајот со одбојноста во приемот на „Бегалка“ од Иљоски, одразена и во напишаните критики, скоро дваесетгодишното непоставување на ниедна пиеса на Ристо Крле се повеќе од јасен доказ за тоа. Во таква ситуација една група актери од МНТ реши да го напушти нашиов театар и да премине на работа во Битола. Тогаш, меѓу нив, замина и извонредно даровитиот актер Трајко Чоревски, еден од двајцата најблиски мои другари и пријатели во МНТ, покрај Василие Поповиќ, и носител на сите главни ролји во моите претстави, меѓу кои не може да не се спомне неговата брилијантна реализација на ликот на Нил во „Малограѓани“ од Максим Горки, лик, на кој, така да се каже, си ги скршиле забите мнозина истакнати руски актери. Покрај него замина и Мирко Стефановски, кој одамна пекаше да му се даде можност да режира, а самиот беше свесен дека таква среќа никогаш нема да доживее во МНТ. Откога разбрав за нивната намера да заминат во друг театар, не можев да му дадам никаков солиден противаргумент на Стефановски, но затоа Чоревски со денови го разубедував да не прави таква грешка и да не си оди од централната македонска сцена. Секој театарски човек знае многу добро дека нема таков режисер кој не би се борел да го задржи во ансамблот оној актер, кој му е носечка креативна личност во неговите претстави. Така е сосема јасно дека освен блиското другарство што не сврзуваше, јас морав да имам и работни, професионални мотиви да направам се што ми беше по силите за да го одвратам Чоревски од напуштање на МНТ. И сепак внатрешни „будни“ театарски душегрижници ја ширеа со успех за нив, измислицата дека јас сум ја наговорил и натерал групата актери да премине во Битола, зашто сум имал намера да го растурам ансамблот на МНТ. Се разбира дека беше тоа време и кога лесно се лепеа и други етикети како објаснување зошто сум ја вршел таа моја разурнувачка работа: политички неподобен македонски националист и

истовремено човек, што стои по идејно-уметнички прашања на информбировски позиции. Ни денес не ми е јасно, кој беше тој маѓосник кој беше способен да ми ги залепи тие две сосема противположни етикети: од една страна националист, а од друга информбировски. Сосема следуваše понатаму исклучување од КЦ одземање на моменталната режија што ја работев („Ученикот на ѓаволот“ од Бернард Шо), ставање на „црната листа“, бришењето на секако учество на филм се до повторното враќање во КЦ во 1957 година. Должен сум тука да кажам дека имаше само една личност која не дозволи да биде избришана мојата соработка во Радиото. Уредникот на културната програма Драга Чаловска, која не ја прекина мојата работа во радио-драмата и во другите форми на работа со радиото. Наспроти тоа, во тие шест за нас црни години беше снимена една збирка мои театарски монолози по барање од дописникот на Радио-Белград, Влатковишќ, но поради протестирање од еден мој колега кај новинарот Влатковиќ во стил на тоа како сакал тој да ми отвора мене, на непријателскиот елемент во Радио - Белград и, сосема јасно моите монолози никогаш не беа емитувани преку Радио - Белград. Можеби некому ќе му се стори дека е непотребна оваа моја исповед, но јас сепак мислам дека е неизбежна и неопходна, зашто годините си врват, старото наше поколение ќе изумре, а треба да се знае дека некојси таму И. Милчин не бил човекот, кој „жарел и палел“ сите изминати години во МНТ, како што денес се обидуваат да лежат и клеветат еден - двајца мои колеги, кои во својот комплекс на „големина“, си ги ублажуваат своите фрустрации, зашто некој друг морало да им биде виновен, што не можеле да ги покажат своите „генијални“ актерски и други способности. Па токму во таа моја несреќна 1951 година сепак имаше, за моја среќа, и разбрани луѓе во државното раководство, кои не дозволија да го продолжам својот животен пат во изолацијата на Голи Оток, додека една личност што беше задолжена за секторот култура во тие месеци организирала собир на културни работници за да се „спаси нашата култура од непријателскиот елемент И. Милчин“. За тој собир разбрав дури во последниве неколку години, како и за тоа дека храбро и се противставиле на таа раководителка неколцина наши писатели бранејќи ме од клеветите. За нив разбрав дури во последново време, меѓутоа Ристо Крле, и покрај целиот тогашен голем ризик и за себеси, повеќе пати ме предупредуваше тогаш да внимавам на секој мој критички исказ,

особено оној што се однесуваше токму на таа раководителка, но јас, во мојата глупост, отворено и искрено кажано, не бев во состојба тогаш да ја сфатам сосема јасно другарската помош и совети, што ми ги упатуваше Крле за да не поадам во тој сплет на клеветења, интриги и етикетање. Се надевам дека ќе ми биде простена оваа интимна исповед, зашто сакам уште еднаш да подвлечам дека Ристо Крле не беше само голем наш драмски автор, туку и прекрасен човек со високи, благородни квалитети на креативна личност, издигнат над сè што беше дребно, примитивно и суетно.